

РЕЗЮМЕ. В данной говорится о известных методах социометрии и рисуночные тесты для изучения межличностных отношений. Методы позволяет учителю изучить очень сложные взаимоотношения в классе, выявить и определить место каждого ученика в системе межличностных взаимоотношений.

SUMMARY. This article provides well-known sociometric methods and drawing tests for studying interpersonal relationships. The methods allow the teacher to study very complex relationships in the classroom, identify and determine the place of each student in the system of interpersonal relationships.

SHAXS VA UNING EKSTREMAL VAZIYATLARDA QAROR QABUL QILISHNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK JIHATLARI

M.Sh.Najmiddinova – o'qituvchi

University of business and science

Tayanch so'zlar: shaxs va psixika, indivudiallik, situativ vaziyatlar, ijtimoiy adaptatsiya, ijtimoiy dezadaptatsiya, ijtimoiy muxit, mega omillar, mezzo omillar, bioxiverizm oqimi, shaxs va arxiteplar, shaxs va uning individual psixologik xususiyatlari qaror, qaror qabul qilish, kognitiv, komunikatsiya, kasbiy faoliyat..

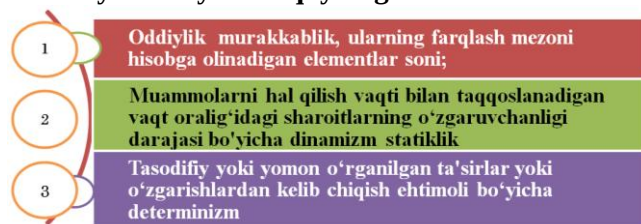
Ключевые слова: личность и психика, индивидуальность, ситуативные ситуации, социальная адаптация, социальная дезадаптация, социальная среда, мегафакторы, меццо-факторы, течение биохимии, личность и архетипы, личность и ее индивидуально-психологические особенности решение, принятие решений, познание, общение, профессиональная деятельность.

Key words: personality and psyche, individuality, situational situations, social adaptation, social maladaptation, social environment, megafactors, mezzo-factors, the course of biochemistry, personality and archetypes, personality and its individual psychological characteristics decision-making, decision-making, cognition, communication, professional activity.

Kirish. Hozirgi kunda ijtimoiylashuv jarayonida jamiyatimizda turli yoshdagi kishilarning xulq atvorlarini baholash va ularning turli xildagi ekstremal vaziyatlarda o'zlarida psixologik ichki resurs topa olish imkoniyati qay darajada ekanligini bilish ko'p tadqiqotchilarning diqqat e'tiborini tortgan. Bunday jarayonlar esa turli xildagi yosh davrlarida shaxsning individual psixologik xususiyatlarida ham namoyon bo'ladi.

Vaziyat odatda faoliyatning turli xil tashqi va ichki sharoitlarining o'ziga xos kombinatsiyasi sifatida tushuniladi. Situatsiya faoliyatni amalga oshirish uchun qulay bo'lishi mumkin; vaziyatlar shunday rivojlanishi mumkinki, uning o'zgarishi mohiyatini bashorat qilish, ayniqsa, aniq natijaga erishishga ishonch hosil qilish qiyin. Bundan tashqari, qaror qabul qilish jarayonida shaxsning irodaviy sifatleri, hissiy sohasi, ijtimoiy intellekti, kasbiy motivatsiya darajasi, shaxsning innovatsion yetakchiligi kabi psixologik unsurlarning roli ham batafsil yoritilgan.

Vaziyat tashqi sharoit va faoliyatning tabiatidan kelib chiqishi aniq, men uning vaziyatga yo'nalishini aniqlayman. Tashqi holatlarning umumiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Bunday vaziyatlarda esa shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati, doimiy ravishda paydo bo'ladigan yangi xavfli va favqulodda vaziyatlarda oqilona harakat qilish shakli sifatida xavfsiz xatti-harakatlarni o'rgatish zarurati dolzarbdur. Shaxs har

doim xam o'zining individualligidan kelib chiqqan xolatda harakatlanadi va vaziyat uchun xavfsiz xatti - harakatlar deganda biz ichki va tashqi muhit omillari ta'siri ostida subyekt tomonidan amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq harakatlar va harakatlar tizimini tushunamiz, ikkalasi ham barcha sohalarida xavfsizlikni ta'minlash uchun hayotiy yangiliklar.

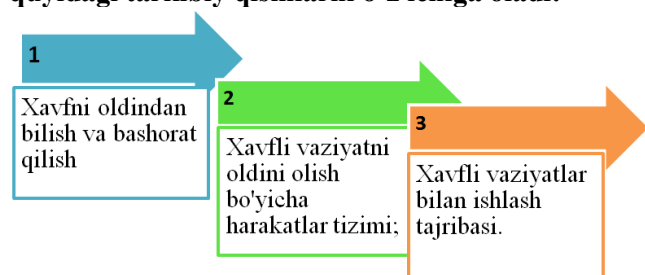
Muayyan vaziyatda odamning xatti-harakati, qoida tariqasida, ko'p motivli, ya'ni bir qancha sabablarga ko'ra yuzaga kelgan. Inson uchun subyektiv ahamiyatga ega bo'lgan motiv eng samarali hisoblanadi, chunki u shaxsning harakatlari va harakatlariga shaxsiy ma'no beradi. Qidiruv, ijodiy, muammoli xarakterdagi vazifalarning mazmuni shaxsning xavfsizlik, kognitiv faollik va o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan intilishini rag'batlantirishga qaratilgan. Talabalarning xavfsiz xulq-atvorni o'rgatishga bo'lgan munosabati asta-sekin salbiy yoki befarqlikdan ijobiy, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lib o'zgardi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ko'p holatlarda, qarorlar ma'lum darajada xavf hissi bilan qabul qilinadi. Shu bois, tavakkal qilish ko'nikmasi pastroq bo'lgan shaxslarda, qarorlarni qabul qilish istagi uzoqroq kechadi hamda unga ketadigan vaqt ham shunga munosib ravishda bo'ladi. Bundan tashqari, sohaga tegishli qarorlarni qabul qilishda, tajribali shaxslar qo'shimcha ma'lumotlar to'plash, kutilayotgan vaziyatlarni muhokama qilish, qarorlarni tanlash va ularni o'z tajribasida ularni sinab ko'rish kabi harakatlarni amalga oshiradi. Biroq, ayrim kishilar qarorlarini qabul qilishda ayrim xatoliklarga yo'l qo'yadilar. va turli xildagi eksteremal vaziyatlarda o'zlarining qanday tutishlari va mana shunday nosituativ vaziyatlarda adekvat qaror qabul qilishi kerakligini psixologik jixatdan qanday yuzaga

kelishini o'rgangan bu xaqida ko'plab xorij olimlarining tadqiqot ishlari mavjud jumladan:

V.N.Moshkin, A.V.Popkov, S.P.Cherniy, N.V.Eliseeva, A.V.Shigaev, V.F.Kupetskova, R.V.Grigoryan tadqiqotlari natijalarini hisobga olgan holda, u tizimli va funktsional jihatdan ishlab chiqilgan shaxsning kundalik hayotida xavfsiz xatti-harakatlarga tayyorligini rivojlantirishning dinamik modeli, didaktik moslashtirilgan ijtimoiy tajribani (diagramma) o'zlashtirish natijasida shaxsning hayotiy muammolarni mustaqil hal qilish tajribasini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishga asoslangan. Xavfsiz xulq-atvorga tayyorlikni shakllantirish shaxsning real vaziyatga yaqin xavfli vaziyatlarga (ma'lumot, simulyatsiya, dozalangan xavf) izchil ravishda jalb qilish orqali amalga oshiriladi, ulardan muammolarni mustaqil ravishda hal qilish, ularning xatti-harakatlarini tahlil qilish va baholash qobiliyatini talab qiladi.

Xavfsiz xatti-harakatlar, bizning fikrimizcha, quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

Mumkin bo'lgan xavfli vaziyatlarni bashorat qilish ularning barqaror aloqalari va xususiyatlarini aniqlash va xavf belgilari va uning keyingi rivojlanishi o'rtasidagi takroriy aloqalar faktlarini to'playdigan hayotiy tajriba asosida amalga oshiriladi. Shaxsda xavfli vaziyatlarning oldini olish bo'yicha harakatlar tizimi-tavsiyalar atrof - muhitning holatini kuzatish va nazorat qilishni, xavf paydo bo'lishining oldini olish yoki yo'q qilish uchun o'z xatti - harakatlarini o'zini-o'zi tartibga solishni, xavf darajasiga muvofiq xatti - harakatlarni (qochish, qochish), xavfdan himoya qilish usullarini qo'llashni o'z ichiga oladi. Ko'rsatilgan harakatlar tizimi tajribada mustahkamlanishi, shaxsning mulkiga aylanishi kerak.

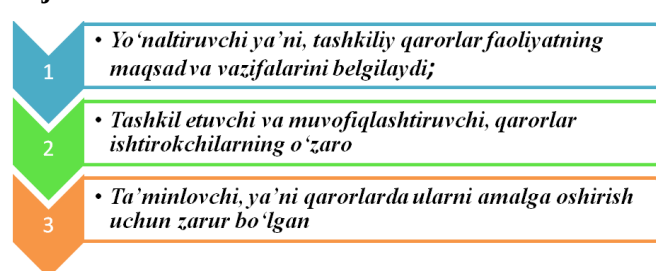
Xavfli vaziyatlar bilan o'zaro munosabatlar tajribasi ostida T.S.Nazaro va V.S.Shapovalenko tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni, bunday xavfli vaziyatlardan chiqish amaliyotining mavjudligini, tanlangan xulq - atvor variantini amalga oshirishga jismoniy va psixo-mantiqiy tayyorgarlikni tushunadilar.

V.Mishel, vaziyat va nisbatni tahlil qilish shaxsiy o'zgaruvchilar, shuningdek, bir tomondan, odamning xatti-harakati vaziyatga xos bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi, boshqacha qilib aytganda-muayyan vaziyatlarda odam vaziyat omillariga e'tibor qaratadi.

V.I.Lebedevning ta'kidlashicha, odamning xavfli vaziyatlarda o'zini tutishga tayyorligini shakllantirish shartlaridan biri bu turli xil kutilmagan hodisalar yuzaga kelganda tezkor harakat qilish qobiliyatidir. Bu holda harakatlarning yetarliligi nafaqat sovuqqon xatti-harakatlar bilan, balki xavfning mohiyatini aniqlashning tezkor usullariga va undan darhol olib tashlash qobiliyatidan foydalanish bilan ham bog'liq ravishda kechadigan qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning xotirasida saqlaydi [3].

Natijalar tahlili. Ko'p holatlarda, qarorlar ma'lum darajada xavf hissi bilan qabul qilinadi. Shu bois, tavakkal qilish ko'nikmasi pastroq bo'lgan shaxslarda, qarorlarni qabul qilish istagi uzoqroq kechadi hamda unga ketadigan vaqt ham shunga munosib ravishda bo'ladi. Bundan tashqari, sohaga tegishli qarorlarni qabul qilishda, tajribali shaxslar qo'shimcha ma'lumotlar to'plash, kutilayotgan vaziyatlarni muhokama qilish, qarorlarni tanlash va ularni o'z tajribasida ularni sinab ko'rish kabi harakatlarni amalga oshiradi. Biroq, ayrim kishilar qarorlarini qabul qilishda ayrim xatoliklarga yo'l qo'yadilar.

V.V.Redkoga ko'ra, inson tomonidan qabul qilingan turli qarorlar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

S.R.Maddining tadqiqotlariga ko'ra, biror sohadagi shaxslarning muvaffaqiyati uchun muhim sanalgan, samarali qaror qabul jarayoniga quyidagilar xarakterli sanaladi:

Kasbiy faoliyati sirlari va xodimlarning sifatlaridan to'liq xabardorlik;

- Tashkiliy sifatlariga ega bo'lish va yuqori motivatsiyaning mavjudligi;

- Yangiliklar va kutilmagan vaziyatlardan qo'rqmaslik;

- Murakkab sharoitlarda va ekstremal vaziyatlarda tavakkal qila olish, oxirgi vaziyatlarda qaror qabul qila olish tajribasiga ega bo'lish;

- O'z jamoadoshlariga ta'sir ko'rsata olish yoki barchani yagona g'oyaga ergashtira olish kompetensiyasi.

Bundan tashqari, tajribali insonning xatti harakatlari, o'z mazmunida uning aqliy imkoniyati va hayotiy tajribasini yaqqol ifodalaydi. Demak, har bir qabul qilingan qarorlarning mazmuni va uslubi, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, me'yorlar va an'analar, qonun va qoidalarga hamohang ravishda

bo'lishi lozim. Ammo, siyosiy va taktik qarorlarni qabul qilish har doim ham oson kechmaydi.

Ya'ni kutilmagan ishtimoiy – psixologik vaziyatlar va stresli holatlarda, qaror qabul qilish jarayoni ancha qiyin kechadi.

V.I.Varfolomyev hamda S.N.Vorobyovlarning so'zlariga ko'ra, agar kutilmagan qiyin vaziyatlarda ishlash tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, unda qaror qabul qilish oson kechadi, bunda shaxs faqat nazoratchi vazifasini bajaradi. Aksincha, tizim noto'g'ri ishlayotgan bo'lsa, qaror qabul qilish qiyin kechadi va bu yerda insonning tashabbuskorligi ko'proq rol o'ynaydi⁹

Shuning uchun, qaror qabul qilish uchun, insondan maxsus professional ko'nikmalar zarur yoki yuqori qidiruvchanlik sifatlar talab etiladi.

L.V.Pomitkinaning xulosalariga ko'ra, taktik qarorlarini qabul qilish va ularni oqilona amalga oshirish mezonlari quyidagilarga asoslanadi:

- Tashqi muhitdagi o'zgarishlar va yangiliklar tez anglash;
 - Ilgari qabul qilingan qarorlarni o'zgartirish hamda vaqtdan oqilona foydalana olish;
 - Ilmiy-texnik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sirlaridan xabardor bo'lish;
 - Turli sohalarida qabul qilingan qarorlar va ularning mohiyatidan xabardor bo'lish, o'z sohasiga oid aloqadorlik jihatlarini ko'ra bilish;
 - Qarorlarni amalga oshirish oqibatlarini, ularning ahamiyatlilik darajasini tushuna olish hamda boshqaruv istiqbollari oldindan ko'ra olish va hokazo.
- Jamiyat sohalarida xizmat faoliyatini olib borayotgan har bir shaxs faqatgina, qaror qabul qilish malakalariga ega bo'lib qolmasdan balki, berilayotgan vazifalar va kutilayotgan vaziyatlarni baholay olish, tashkilot istiqbollarini oldindan ko'ra olish, xodimlarning imkoniyatlarini farqlay olish kabi qobiliyatlarga ega bo'lmog'i lozim hisoblanadi.
- Masalan, tadqiqotchi K.M.Zakkarning so'zlariga ko'ra, sohalararo qarorlarni qabul qilish jarayoni quyidagi bosqichlarga ajratiladi:
- Muammoli vaziyatni aniqlash va uni bartaraf etish;

- Qaror qabul qilishning maqsadini aniqlash;
- Muammoli vaziyat mazmunini tahlil qilish;
- Eng muqobil variantni yoki holatni tanlash;
- Qabul qilingan qarorning bajarilishini nazorat qilish, samaradorligini baholash va boshqalar.

Psixologik mazmunga ko'ra, uch turdagi qarorlar ajratiladi:

- Intuitiv;
- Ratsional;
- Individual va kollegial qarorlar.

Xavfsiz xulq-atvorga tayyorgarlikni shakllantirishning mazmuni va vositalari uning bosqichlariga qarab o'zgaradi. Ijodiy bosqich yangilik, g'ayrioddiylik, noma'lum, ajablanish elementlari bilan o'zgartirilgan yoki nostandart xavfli vaziyatda harakatlarni aqliy va taqlid qilish orqali xavfsiz xulq-atvorning shaxsiy tajribasini boyitishni o'z ichiga oladi, bu esa shaxsdan mustaqil ravishda, shoshilinch yoki dastlabki mashq qilmasdan, topishni talab qiladi. Topqirlik, zukkolik va zukkolikni ko'rsatadigan mutlaqo yangi yechimlar yuzaga keladi har doim ham ijtimoiylashuv jarayonida shaxs yon atrofida bo'layotgan voqea xodisalarga o'zining individualligidan kelib chiqib adekvat qaror chiqaradi bu esa undagi kognitiv bilish faoliyatli bilan chambarchas aloqada yuzaga keladi.

Xulosa va tavsiyalar. Qaror qabul qilish jarayoni va boshqaruv qarorlarining o'ziga xosliklari masalasi, rus psixologiyasida shaxsning individualligidan kelib chiqib uning yutuqlari bilan keng tadqiq etilgan. Shu bois, bunday holatlar biz uchun, o'rganilayotgan muammo yuzasidan eng ilg'or yondoshuv va konsepsiyalarni ajratib olishga keng imkon berdi. Ekstremal vaziyatlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun psixologik tayyorgarlikni oshirish zaruriy hisoblanadi. Bundan tashqari, qaror qabul qilish jarayonida shaxsning irodaviy sifatleri, hissiy sohasi, ijtimoiy intellekti, kasbiy motivatsiya darajasi, shaxsning innovatsion yetakchiligi kabi psixologik unsurlarning roli ham batafsil yoritilgan.

Adabiyotlar

1. Кремень М.А., Герасимчик А.П. Психологические аспекты принятия решения в проблемных ситуациях. *Вестник Университета гражданской защиты МЧС Беларуси*, 1(4), 2017. –С. 479-487.
2. Сорокина Л.А. О состоянии готовности подростков к безопасному поведению в повседневной жизни. *Образование и наука*, (6), 2010. –С. 49-58.
3. Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт: Университетлар ва педагогика институтлари учун укув кўлланма. - Т.: “Университет”, 1999.
4. Солнцева Г.Н., Смолян Г.Л. Принятие решений в ситуации неопределенности и риска (психологический аспект). Труды Института системного анализа Российской академии наук, 41, 2009. –С. 266-280.
5. Психология экстремальных ситуаций: хрестоматия / сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельченко. -Минск: Харвест, 1999. –С.480.

REZYUME. Ushbu maqolada shaxs va uning individual psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib turli xildagi ekstremal va ziyatlarda qaror qabul qilishning psixologik jihatlari va psixologik yondoshuvlarga muvofiq, qaror qabul qilish bir tomondan kognitiv, tartibga soluvchi, kommunikativ xarakterga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan esa, shaxsning biron sohada keyingi harakatlari uchun asos bo'luvchi ijtimoiy-psixologik hodisa sanaladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются психологические аспекты принятия решений в различных экстремальных ситуациях на основе личности индивидуально-психологических особенностей и в соответствии с психологическими решениями носит познавательный, регулятивный, коммуникативный характер, другой-социально-психологический феномен, являющийся основополагающим для дальнейших действий индивида в биосфере.

SUMMARY. This article examines the psychological aspects of decision-making in various extreme situations based on personality, individual psychological characteristics and in accordance with psychological approaches, decision-making is, on the one hand, cognitive, regulatory, communicative in nature, on the other - a socio-psychological phenomenon that is fundamental for further actions of an individual in the biosphere.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS MEKANIZMLARI

M.Yu.Rajabova – *assistent o'qituvchi*

Qarshi davlat universiteti

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, psixologik xizmat, rivojlanish, shaxsiy yondashuv, emotsional-intellektual rivojlanish, zamonaviy texnologiyalar, ota-ona hamkorligi.

Ключевые слова: дошкольное образование, психологическая служба, развитие, индивидуальный подход, эмоционально-интеллектуальное развитие, современные технологии, взаимодействие с родителями.

Key words: preschool education, psychological services, development, personalized approach, emotional and intellectual development, modern technologies, parental cooperation.

Bugungi kunda ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor sezilarli darajada oshib bormoqda, ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimi bu jarayonda ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar so'nggi yillarda keng miqyosda amalga oshirilmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan bolalarning ulushi 68,7% ni tashkil etadi, bu esa avvalgi yillardagi ko'rsatkichlarga nisbatan sezilarli o'sishni anglatadi (O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligi ma'lumotlariga ko'ra). Mazkur o'zgarishlar, shuningdek, psixologik xizmatlarning joriy etilishi va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar bilan chambarchas bog'liqdir [1].

Bugungi kunda ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor sezilarli darajada oshib bormoqda. Nafaqat ta'lim muassasalarining infratuzilmasi yangilanmoqda, balki ularning ichki muhiti ham tubdan o'zgarib, rivojlanmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda yosh avlodni har tomonlama yetuk va sog'lom shakllantirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali metodlarni tatbiq etish orqali maktabgacha ta'limning samarali tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2016-yil 29-dekabrda qabul qilingan "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini

yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli qaror, 2017-yil 30-sentyabrda "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmon va 2019-yil 10-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli qarorlar maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu hujjatlarda ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom psixologik muhit yaratish va psixologik xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirish ham muhim yo'nalish sifatida belgilab o'tilgan. So'nggi yillarda davlat xususiy sheriklik asosida nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari sonining oshishi va ular tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar doirasining kengayishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Bu esa sohaga bo'lgan e'tiborni yanada oshirish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda [2:12].

Bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun maktabgacha ta'lim tizimida psixologik xizmatning mavjudligi muhim omillardan biri hisoblanadi. Psixologik